

Универзитет у Београду, Институт за филозофију и
друштвену теорију, Београд

DOI 10.5937/kultura1341127D

УДК 316.722

оригиналан научни рад

ТРАНЗИЦИЈА КУЛТУРЕ*

Сажетак: У тексту се указује на то да интринсична непотпуност значења појма „култура”, који зависи од контекста, не умањује улогу културе у обликовању погледа на свет. Проблематични економски и политички услови одражавају се на стање културе, а свест о стању културе омогућава дубље сагледавање могућности друштвених промена. Томе се испречава принцип модерне капиталистичке производње која је и настала са трговином књигама, као производња културе. Показује се да је производња културе, која је окренута профиту, препрека за стваралачко обликовање културе. То је још проблематичније у маргинализованим културама, попут културе у Србији, која је стално изложена сменама транзиција – из премодерног доба, у традицију хришћанства, на преко атеистичке модернизације комунистичког режима, до садашње ере глобализације. Тако је текућа транзиција културе у Србији постала део опште (глобалне) културне транзиције која се налази на раскрсници између производње културе, чија је средишња вредност профит, и стварања културе као подлоге одрживог и хуманог живота на Земљи.

Кључне речи: култура, транзиција, глобализација, стварање

Досадашње транзиције („комунистичке“ и „посткомунистичке“) углавном су изгледале као да их је историја нанела споља. Оне су слабиле отпорност домаће културе, као и других култура у окружењу, све до потпуног ишчежавања идентитета, доносећи преврате који су често спречавали да се устале и развијају стваралачка стремљења у друштву. У мањој или већој мери то се догађа, додуше, са већином традиционалних друштава захваћених глобалним процесима модернизације. Испољавајући се у свим областима живота историјска превирања кореспондирају преображајима идентитета који се са различитих нивоа преламају у променама значења појма „култура”. Зато значење културе остаје неизвесно и поред извесности улога које има.

* Текст је настао у оквиру пројекта 43007 Института за филозофију и друштвену теорију који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Култура се, наиме, уобичајено схвата као заједнички именитељ који поступке појединаца чини разумљивим неком друштву или групи којој ти појединци припадају, на основу вредности, уверења, понашања и слично. Култура је такође скуп материјалних и нематеријалних производа који су део живота и погледа на свет датог друштва. Може изгледати да су култура и друштво преклапајући појмови, јер, култура је карактеристика сваког друштва, као што свако друштво садржи одређену културу. Међутим, као што се једна култура може односити на више различитих друштава, тако и једно друштво може обухватати више различитих култура и утолико појмови културе и друштва нису преклапајући. То значи да њихово разумевање зависи од контекста у којем се користе ови појмови јер су то такви појмови који, упркос сталном оптицају и многим одређењима, немају своје јасно и коначно значење.

Ни у антропологији која је, у настојању да схвати људску природу као такву, пошла у истраживање различитих култура, не постоји сагласност око употребе овог појма. Према схватању Клифорда Герца (Clifford Gerz), анализа културе је „интринсично непотпуна”, „...и што је још горе, што је дубља то је мање потпуна”.¹ Показало се, међутим, да идеја културе осцилује између универзалистичког и релативистичког значења. Култура се, наиме, односи, како на људску врсту и човека уопште, тако и на одређену, посебну културу једног друштва, чак и ако је то „друштво” уствари само део некакве шире заједнице.

Зато је Зигмунт Бауман (Zygmunt Bauman) великим словом „К” и у једнини означио Културу која је повезана са општим и универзалним предиспозицијама човека, односно, људске врсте, као што су симболичке активности и употреба језика. Према Баумановој класификацији, то је „атрибутивна Култура” и њени атрибути су и сами универзални пошто су чиниоци класификације људскости. Насупрот томе, на појединачне културе, које су локализоване у простору и времену, односи се „дистрибутивни” појам „културе” које су означене малим словом „к” и у множини.² Када дакле говоримо о културама које археолози и антрополози сврставају према типовима организације и о којима класификују своја знања,

---

1 Герц наставља своје размишљање о анализи културе: „То је чудна наука чије најупечатљивије тврдње имају најнесигурнију основу у којој напредовати у вези с неким питањем значи појачавати сумњу и у себи и у другима да га нисте баш добро схватили”. Gerz, K. (1998) *Tumačenje kultura I–II*, Beograd: Biblioteka XX vek, стр. 44.

2 Упоредити: Bauman, Z. (1984) *Kultura i društvo*, Beograd: Prosveta, стр. 27-31.

њихово значење не приписујемо „Култури” чији је идентитет заједнички именилац људске врсте, него „културама” које чине специфичне разлике идентитета својих посебних друштава.³

Апорија универзалистичког значења Културе, односно, културе у најширем смислу (које се највише разилази од појма друштва у свом ужем, политичко-економском смислу), јесте у томе што се она највише приближава појму културе у ужем смислу, које се тиче (уметничког) стваралаштва. Сваки од различитих контекста у којима се употребљава појам културе повезан је са одговарајућим аспектима људског идентитета. Означавајући дату сферу културе они делују преко усвојених погледа на свет.

Када, на пример, културу посматрамо у контексту претпоставке да је култура облик заштите друштва од окружења (као што се уобичајено схватају производи материјалне културе које заједнички користе чланови једног друштва), онда се показује да су тежње за већим нивоима заштите довеле до модерног развоја и организовања друштва повезивањем различитих културно-етничких група, па и читавих народа (са својим различитим културним традицијама) у јединствене националне државе. Модерне националне државе су током историјских процеса и саме стварале сопствене облике и врсте култура које су постале тема расправа о потенцијалном „сукобу култура”, односно, о могућностима новог повезивања или раздвајања у промењеним историјским условима.

Када, међутим, култура посматра у контексту улоге коју она има у кохезији друштва, онда она делује као извор истачаних утицаја на појединце и колективе – извор вредности повезаних са схватањем циљева и избором средстава за њихово остваривање, али првенствено као извор значења која доприносе обликовању погледа на свет. Поглед на свет одређене културе покреће одговарајуће менталне мапе које усвајају појединци и/или колективи и које утичу на живот друштва.

С обзиром на то да је Србија, и пре распада своје претходне државе – Југославије, а нарочито након периода ратних сукоба, међународних санкција и посткомунистичке транзиције, почела све више да губи своје материјалне и нематеријалне животне услове, који су у било којем, бар делимично сувереном друштву, неизоставни чиниоци самосвојности

---

3 Упоредити: Ђурић, Ј. (2012) *Globalni procesi i preobražaj identiteta*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; I. P. „Albatros plus”, стр. 321 и даље.

културе, за разумевање историје идеје културе треба схватити централну нарацију модерне империје.

Ситуација у Великој Британији коју је описао Рејмонд Вилијамс (Raymond Williams) приказује проблеме односа између културе и друштва који почињу са периодом Индустрijske револуције када долази до открића и модерне употребе појма „култура”. На примерима плејаде британских стваралаца⁴, Вилијамс је изнео општи образац друштвених промена преламајући их кроз употребу пет кључних појмова (индустрија, демократија, класа, уметност и култура) као координата мапе модерне структуре значења. Увиди до којих је дошао показали су да промене у употреби појмова изражавају општу промену односа према животу. Међутим, Вилијамсова усмереност на општа кретања мишљења и осећања у историји структуре и значења културе није омогућила издвајање овог појма, него је, напротив, све више истраживања показивало све ширу повезаност културе са осталим аспектима живота.⁵

Велике историјске промене у областима индустрије, демократије и класа, подстакле су промене значења појма културе и са њима уско повезане промене које су се десиле у уметности као одговори на њих. Отуда, иако је историја појма културе низ одговора на промене у друштвеном економском и политичком животу и сама култура је нека врста мапе за истраживање природе осталих промена.

---

4 Реч је о чувеним британским ауторима попут: Берка (Edmund Burke 1754), Бентама (Jeremy Bentham 1773), Блејка (William Blake 1782), Вордсворда (William Wordsworth 1795), Овена (Robert Owen 1796), Колриџа (S. T. Coleridge 1797), Бајрона (Lord Byron 1813), Шелија (P. B. Shelly 1817), Китса (John Keats 1820), Карлајла (Thomas Carlyle 1820), Дизраелија (Benjamin Disraeli 1829), Мила (John Stuart Mill 1831), Дикенса (Charles Dickens 1837), Раскина (John Ruskin 1844), Арнолда (Matthew Arnold 1847), Шоа (Bernard Shaw 1881), Вајлда (Oscar Wilde 1881), Лоренса (D. H. Lawrence 1910), Елиота (T. S. Eliot 1913), Орвела (George Orwell 1928) и других. Упоредити: Williams, R. (1960) *Culture and Society 1780–1950*, Garden City New York: Anchor Books Doubleday & Company, Inc.

5 Вилијамсово истраживање употребе речи „култура”, пре појаве Индустрijske револуције, показало да култура најпре означава природну склоност развоја, а затим процесе увежбавања људи. Ова употреба, која се обично односила на културу нечега, промењена је у XIX веку према апстрактном значењу културе као такве. Тако је култура почела да означава: 1. „опште стање, или навику ума” која је у тесној повезаности са идејом људског усавршавања; 2. „опште стање интелектуалног развоја у друштву као целини”; 3. „опште тело уметности”, а касније у истом столећу 4. „целокупан начин живота, материјални, интелектуални и духовни” (Williams, R. (1960) *Culture and Society 1780–1950*, Garden City New York: Anchor Books Doubleday & Company, Inc., p. V–XVIII).

Култура, наравно, никада није била само одговор на нове начине производње, већ и на нове облике личних и друштвених односа (на пример, на проблем друштвених класа и развој демократије). Одвајање моралних и интелектуалних активности од политичких и економских токова модерног друштва и истицање ових активности као одређене врсте алтернативе, довело је до настанка појма културе као такве. У још ужем смислу, одређивање значења културе усмерава се на подручје личног доживљаја и осећања који су повезани са уметношћу.

Ипак, треба истаћи чињеницу да је у модерном друштву култура добила сасвим другачију улогу него што је имала у премодерним друштвима где је била органски повезана са осталим сферама живота. Према схватању Ендрјуа Милнера, (Andrew Milner) због тога што је у модерном друштву култура престала да буде окосница живота, она је престала да буде чак и окосница институционалних представа о култури. Тако да, према његовом схватању, значење појма културе не представља производ саморазумевања, него накнадног тумачења премодерних друштава са становишта модерног друштва у којем култура постаје нешто сасвим друго.⁶

Милнер је сматрао да се теоријски појам културе појавио тек након што је култура постала друштвени проблем. Шта више, према његовом тумачењу, теорија културе није просто неки посебан, специјализован академски дискурс, који управља емпиријским, супстантивним истраживачким проблемима, већ је сам појам културе оно потиснуто „друго” друштва.⁷ Реторика друштвене теорије такође је имала проблем са теоријом културе, за коју није било места ни у контексту онога што је раније било одређено као „политичка економија”, а касније подељено на посебне дисциплине економских и политичких наука. Међутим, и у тој подели, теорија културе је остала једна од средишњих непријатности модерне цивилизације. Томе је допринела природа социокултурне модернизације којом доминира капиталистичка економска организација производње. Тако се показало да је производња културе у ствари први облик модерне капиталистичке индустрије чији су почeci били управо у трговини књигама.

Уочавањем штампања књига као важног симбола капиталистичке производње културе Милнер је размишљао у истом духу као и Клод Леви-Строс (Claude Levi-Strauss). Овај

---

6 Упоредити: Milner, A. (1994), *Contemporary Cultural Theory*, London: UCL Press

7 Исто, стр. 4.

француски филозоф и антрополог је такође говорио о појави књига и писаних докумената, не само као о доприносу реконструкцији друштвене прошлости, него и као о узроку губљења непосредне везе модерних људи са другим особама које су биле извори друштвене наравије – приповедачи, свештеници или мудраци, са којима су људи некада били повезани преко усменог предања. Уместо тога, књиге су постале нека врста посредника. Са књигама се све више почела ширити комуникација идеја и, посредно, комуникација између људи, али књиге су, према мишљењу Леви-Строса, донеле и бремене неаутентичности. У том смислу, развој писмености је, са једне стране, веома користио човечанству, али му је, са друге стране, одузео нешто фундаментално битно.⁸

У сваком случају, појава трговине књигама била је историјски нов начин културне производње који је у вези са општим развојем капиталистичке друштвене организације. Она је утицала на преображаје и транзиције културе у облике који су прилагодљиви личном власништву, попут ауторских права, комерцијализације и професионализације писања и издаваштва. Због капиталистичког подређивања интелектуалног живота економском и условљавања културног стваралаштва материјалном сигурношћу, настало је уверење да су покровитељски порци, попут феудалних, стимулативнији за развијање културе. Анализирана је појава нове, „масовне” културе, која настаје са капитализмом и не поставља високе уметничке критеријуме. Критичка теорија друштва истакла је разлику између масовне и „високе” културе и показала да аутономија уметности од осталих друштвених пракси омогућава слободу од друштвене контроле, али такође доприноси друштвеној ирелевантности културе.⁹

Левичарска мисао је за савршенији облик покровитељског поретка сматрала комунистички поредак. Међутим, искуство функционисања „ex-комунистичких система”¹⁰, чији однос према култури такође може да се схвати као „покровитељски”, познаје склоност таквог мишљења ка идеализацији. Стављањем уметности у службу званичне идеологије, комунистички системи су, наиме, такође спречавали да култура заиста постане крајње друштвено релевантна.

---

8 Упоредити: Levi-Strauss, C. (1989), *Strukturalna antropologija*, Zagreb: Stvarnost, стр. 353–354.

9 Упоредити: Marcuse, H. (1968) *Negations*, Boston: Beacon Press.

10 „Ex-комунистички системи” су у ствари били социјалистички, а „комунистички” су били само на идеолошком плану, али „транзициони дискурс” је искористио овај назив у функцији представе „урушавања комунизма”.

Друштвена „релевантност” културе састојала се у контексту комунистичке идеологије, углавном, од њеног репродукујућег потврђивања у циљу усмеравања идентификације што је, уместо успостављања, изазивало „кризу идентитета” социјалистичке заједнице југословенског друштва¹¹. С обзиром на то да су идеолошке службе биле претежно фокусиране на проблем „спољашњих и унутрашњих непријатеља”¹², у случајевима критичког мишљења, или изражавања идеја, различитих од главних токова тадашњег идеолошког мишљења, културно стваралаштво је било цензурирано.

Можда је највећа слабост производње културе у режиму комунистичке идеологије била у томе што она није дозвољавала слободу избора културних вредности. То се, посебно у СР Србији, али и широм СФР Југославије, испољавало кроз материјалистички оријентисан поглед на свет који је потискивао духовне потребе, које су представљале континуитет са ранијим обичајима, културом и идентитетом људи. Духовност је компензована наметањем „патриотског морала” братства и јединства у окриљу културе „радничке класе” којој су изненада сви морали припадати поништавајући своју дотадашњу традицију (верника, сељака или сопственика).

Са таквог полазишта дисконтинуитета пројектована „авангарда радничке класе” тешко је могла постати носилац духовног развоја. Није, међутим, познато да је међу теоретичарима друштва ова чињеница препозната као релевантан разлог урушавања комунизма. То може бити значајан превид, будући да је духовна слабост могућна подлога за то да материјалне слабости постану разорне. Ова слабост је такође последица снажног утицаја модернизацијске парадигме – презентоване у овом периоду марксистичке историје у виду теорије научно-историјског материјализма.

Ова парадигма је касније нарочито изражена кроз индискриминативну наклоност према политичко-економским моделима уређења развијених модерних друштава, при чему је специфичност њихове историјске ситуације недопустиво занемарена. Материјална предност развијених модерних друштава, у односу на револуцијом освојена, „комунистичка” друштва, која су на разарању претходних традиција остваривала модернизацијску трансформацију, почива на њиховом континуитету са сопственом традицијом. То је свакако

---

11 На другачији начин о овој кризи идентитета реч је у књизи: Golubović, Z. (1988) *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Beograd: Filip Višnjić.

12 Упоредити: Đurić, J. (1998) „Upotreba mitova u razaranju društva” (227–263), *Mediji i rat*, Beograd/Zagreb: Argument.

омогућило да се комерцијализација културне производње у овим друштвима континуитета спонтаније интегрише. Ко-егзистенција модерних и традиционалних културних сфера у њима могла је бити стимулативна за усвајање плурализма вредности што је одговарало технолошком прогресу и увећавању капитала додатно црпљеног колонизацијом света.

Културна предност развијених земаља почива дакле на аутохтоном пореклу и континуитету развоја модерности и модернизације у њима. То се, наравно, одражава и на стање културе. Схватање капитализма као „основне трансформацијске снаге обликовања модерног света”¹³, те вредновање експлоататорских принципа на основу којих се капитал увећава, доприноси томе да се увећава предност материјалног статуса културе у капиталистички развијеним земљама. Неразвијена друштва, као што је и ово наше, подвргавају се, насупрот томе, режиму глобализације. Глобална трансформација капитализма у светски систем остварује у овим друштвима у „посткомунистичкој транзицији” неоколонијалистичке претензије што се, наравно, одражава и на производњу културе у њима.

Културе посткомунистичких и постколонијалних друштава су, у складу са њиховим политичким и економским стањем, маргинализоване и пасивизоване. Ове пацификоване културе живе економију беде у којој је такозвана „пиратерија ауторских права” истовремено и распрострањен начин дисеминације доминантне културе. Упркос томе што је у овим друштвима аутентично стваралаштво у незавидном положају, изгледа да је депривација од фундаменталне људске потребе за стваралаштвом постала „нормално стање”. Они који долазе до материјалних могућности за свој стваралачки израз, чине то углавном на основу комуникације са доминантним центрима производње културе којима саображавају своје садржаје.

У таквој ситуацији изгледа да Интернет постаје најдоступнија алтернатива која омогућава слободнију размену различитих културних садржаја и тиме доприноси добровољном стварању вредности планетарне културе. Међутим, иако је број корисника Интернета знатан, он је заправо недоступан огромном слоју сиромашног становништва. Шта више, много оних који га користе ослањају се на „пиратерију” као једини начин партиципирања у бројним садржајима културе. Оправдавање тога и главни аргумент такозване *copy-left* филозофије почива на уверењу да су производи културе јавно

---

13 Gidens, E. (1998) *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić, str. 21.

добро које треба да буде доступно сваком. То је, међутим, незаконито у свету доминирајуће модерне културе.

У ситуацији доминације материјалистичких вредности, ни припадници развијених друштава не могу на таквој основи стварати заиста људски смислене облике културе. На то утиче и напредовање глобализације која доводи човечанство у неку врсту спреге, система спојених судова, тако да се све промене у појединим деловима одражавају на опште стање система. У складу са тим, Хоми Баба (Homi Bhabha) је приказао слику савременог света „у изопаченој ситуацији (пост)просветитељског човека”, „сапетог, а не суоченог са тамном сенком колонизованог човека која из дубина несвесног цепа само његово биће”.¹⁴

О могућностима преображаја ове несвесне поцепаности бића требало би да се у оквиру културе изнедре одговори. Међутим, доминантна производња модерне потрошачке културе потискује гласове оних који имају шта да кажу, ако ни због чега другог, онда због тога што настоје да нађу не само лична решења, него решења која садрже одговоре од општег значаја. То изгледа као начин да се покрене пожељан преображај, како себе, тако и друштва и његове политике, економије и културе.

Уместо да нам поглед на транзицију културе буде пун страха од угрожене будућности човечанства и његовог обезличавања у потрошачкој култури, која једини смисао види у обрту новца, требало би да се запитамо можемо ли створити поглед наде у освит новог, стваралачког доба, у којем ће научни и технолошки напредак, заједно са лакоћом размене информација, повезати свет и понудити неки нов оквир за остварење стваралачког потенцијала људи? Исти

---

14 Критикујући Деридино (Jacques Derrida) кружење идентитета и разлике као антидијалектичку игру „недостатка” (субјекта) и (субјекта као) „надоместка”, Баба суочава ову игру са бесмислом губљења идентитета и његовог симулакрума у постструктуралистичком алтеритету. Концептуализацију удвостручења времена и простора приказивањем знака, Баба разликује, заједно са Бартом (Roland Barth), од симболичке свести која обнавља однос форме и садржаја. Према његовом схватању, недијалектичко кретање поткопава уређење знака и стратегијом нагона смрти истребљује присуство и садашњост. Уз Лиотара (Jean-Francois Lyotard), Баба истиче да присуство постоји само захваљујући ритму времена који се обнавља кроз наративе традиције да не би било заборављено и претворено у недостатак. Запад, напротив, заборавља време, погрешно настојећи да гомиле садржаја претвори у историју, но, игра надомештања, или понављајуће удвостручење, производи неисторичност, „културу теорије” која онемогућава да се историјској посебности припише значење. Разлика посебне културе артикулише се као хибридна према којој је свака културна посебност различита од себе саме и стога закаслела. (Baba, H. (2004), *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug, str. 106–108).

потенцијал, наиме, који угрожава будућност човечанства, јер одбацује духовност, може да се повеже са њом и да постане прилика за стварање лепоте а тиме и света какав треба да буде у својој савршености.

Без овог општег упоришта тешко је наћи смисао у хаосу злоће, ружноће и уништења; постоји мноштво неповезаних и обично неуспешних покушаја културних преображања. Насупрот стварања културе стоји производња (масовне) културе која намеће перспективу која не усређује људе, али изгледа као да такву културу надмености није могуће променити. Ипак, уместо тога, могуће је стварати културу, а то истовремено значи: стварати своје сопствено биће у аутентичној лепоти која ће неминовно бити препозната.

ЛИТЕРАТУРА:

- Baba, H. (2004), *Smeštanje kulture*, Beograd: Beogradski krug.
- Bauman, Z. (1984), *Kultura i društvo*, Beograd: Prosveta.
- Ђурић, Ј. (1998) „Употреба митова у разарању друштва” (227–263), *Медији и рат*, Beograd/Zagreb: Argument.
- Ђурић, Ј. (2012) *Globalni procesi i preobražaj identiteta*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gerc, K. (1998), *Tumačenje kultura I–II*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gidens, E. (1998) *Posledice modernosti*, Beograd: Filip Višnjić.
- Golubović, Z. (1988) *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Beograd: Filip Višnjić.
- Levi-Strauss, C. (1989), *Strukturalna antropologija*, Zagreb: Stvarnost.
- Marcuse, H. (1968) *Negations*, Boston: Beacon Press.
- Milner, A. (1994) *Contemporary Cultural Theory*, London: UCL Press.
- Williams, R. (1960) *Culture and Society 1780–1950*, Garden City New York: Anchor Books Doubleday & Company, Inc.

Jelena Đurić
Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade

TRANSITION OF CULTURE

Abstract

The text points at the complex inadequacy of the meaning of the concept of “culture”. However, the dependency of this concept on the context does not diminish an important role of culture in influencing worldviews. Cumbersome economic and political conditions reflect on the state of culture, while the awareness of the state of culture allows deeper consideration of possibilities for social change. The principle of modern capitalist production stands in opposition to this, as it has its origins in trading goods, as a production of culture. Since the production of culture is mainly profit oriented, it is an obstacle to the creative shaping of culture. This is even more a problem in marginalized cultures, such as the culture in Serbia, which is constantly exposed to the tides of transition– from the pre-modern age, into the tradition of Christianity, then across the atheistic modernization of communism to the globalization era. Hence, the actual transition of culture in Serbia has become a part of the global cultural transition. It is at the crossroads between the production of culture, with profit standing as central value, and the creation of culture that supports sustainable and humane life on Earth.

Key words: *culture, transition, globalization, identity, creation*

